

Rafał Jankowski

(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)

ARCHIWUM RADZIWIŁŁÓW W BIAŁEJ OKOŁO 1736 ROKU

W Rzeczypospolitej połowy XVIII stulecia, władające ogromnymi latyfundiami rodziny magnackie miały dobrze zorganizowaną sieć archiwów obsadzonych stałym personelem¹. Zasób tych archiwów nie był stały, na co wpływały ciągle działy majątku zachodzące pomiędzy członkami rodziny. Wraz z nimi wyłączały akta dóbr sprzedawanych. Ponadto archiwalia były grabione, niszczone lub palone podczas licznych wojen, a pomiędzy nimi były nieodpowiednio przechowywane. Z tego powodu akta często były przez „szczurki” pogryzione lub zamknięte i zbutwiały. Przemieszczano też całe archiwa lub duże ich części z jednej rezydencji do drugiej. Nie inaczej było u Radziwiłłów z ordynacji nieświeskiej i ołyckiej, gdzie teoretycznie był zakaz rozpraszania zbiorów nieświeskich od czasów Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zw. „Sierotka” (1549–1616), wojewody wileńskiego.

Próbie całościowego opisu osiemnastowiecznych archiwów magnackich, zwłaszcza rodzin takich, jak: Braniczcy, Chodkiewiczowie, Czartoryscy, Lubomirscy, Ogińscy, Potoccy, Rzewuscy, Sanguszkowie, Sapiehowie, Sieniawscy, Tarnowscy i Zamoyscy podjął ostatnio Krzysztof Syta². Autor ten powstrzymał się jednak od gruntownego przebadania archiwów Radziwiłłów. Według niego stanowią one temat sam w sobie i zasługują na odrębną monografię³. Niniejszy tekst ma charakter przyczynkowski do dziejów archiwum nieświeskiego Radziwiłłów, w skład którego z czasem weszło niżej opisane archiwum w Białej. Podstawą opisu będą dyspozycje Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej (1676–1746) z września i października 1736 r., na kanwie których będą prowadzone

---

¹ Taką sieć archiwów u Czartoryskich opisali K. Buczek, *Z dziejów polskiej archiwistyki prywatnej (Archiwa XX. Czartoryskich)* [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków 1938, s. 45–46, 49–70; K. Syta, *Jan Józef Witoszyński — archiwista Sieniawskich i Czartoryskich z XVIII wieku. Przyczynek do dziejów archiwistyki prywatnej okresu staropolskiego*, „Archiwista Polski”, R. 7, 2002, nr 2(26), s. 23–24.

² K. Syta, *Archiwa magnackie w XVIII wieku. Studium kultury kancelaryjno-archiwalnej*, Toruń 2010, s. 30.

³ Tamże, s. 30.

rozważania na temat przemieszczeń archiwaliów, zawartości zasobu, jego opracowania i personelu archiwum w Białej. Dyspozycje te są równie interesujące, jak staropolskie sumariusze uznawane za podstawowe źródło do dziejów archiwów rodzinno-majątkowych i odtworzenia ich zawartości w okresie nowożytnym⁴.

Opisy dziejów i zawartości archiwów magnackich są mniej lub bardziej szczegółowe. Wykaz publikacji pozwalających na wstępną rekonstrukcję dziejów polskich archiwów rodzinno-majątkowych, a nadto dających obraz ich stanu z czasów poprzedzających zniszczenia wojenne, głównie spowodowane przez I i II wojnę światową, przedstawił Bohdan Ryszewski⁵. Niestety, nie uwzględnił on jednak źródeł rękopiśmiennych, które w większości czekają na odkrycie badaczy⁶. Literaturę drukowaną i podstawowe źródła do dziejów archiwum Radziwiłłów w Nieświeżu, wraz z podstawowymi źródłami rękopiśmiennymi opisującymi dzieje i zasób tegoż wymieniałem we wstępie do edycji źródła opisującego stan archiwum nieświeskiego Radziwiłłów w 1857 r.⁷ W przeciwieństwie do informacji o archiwum nieświeskim, stosunkowo niewiele wiemy o archiwum Radziwiłłów w Białej, miejscowości położonej nad rzeką Krzną, będącej dopływem Bugu, leżącej wśród rozległych bagien i moczarów na pograniczu Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego⁸. Jedyne informacje o tym archiwum, i to tylko z okresu, gdy rezydowała tam Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa, przynoszą opracowania Wandy Karkucińskiej⁹, inni tylko wspominają o jej bibliotece, w której „rękopismów dosyć było”, a i to czynią jedynie na marginesie opracowań dotyczących biblioteki w Nieświeżu¹⁰.

⁴ W. Chorażyczewski, K. Syta, *O możliwościach badań archiwistyki staropolskiej* [w:] *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd historyków Polskich. Pamiętnik*, t. 2, cz. 2, Toruń 2001, s. 284–288; K. Syta, *Archiwa magnackie od XVI do XVIII w. — możliwości i kierunki badawcze* [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, przy współudziale E. Dubas-Urwanowicz i P. Guzowskiego, Białystok 2003, s. 687–688; K. Syta, *Archiwa magnackie w XVIII wieku*, s. 15–17.

⁵ B. Ryszewski, *Archiwa i archiwalia prywatne w archiwistyce polskiej — stan badań i postulaty badawcze*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” (Historia 25: Archiwistyka, Nauki Humanistyczno-Społeczne), z. 236, Toruń 1991, s. 22–26.

⁶ Zob. artykuł na temat dziejów tulczyńskiego archiwum Potockich w dawnym woj. braclawskim: T. Żuchowski, *Dwa listy Stanisława Krzyżanowskiego z 1875 r. do Aleksandry Potockiej*, „Archiwista Polski”, R. 19, 2014, nr 2(74), s. 71–77.

⁷ R. Jankowski, *Opis archiwum nieświeskiego Radziwiłłów z 1857 roku*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 21, 2014, s. 309–315.

⁸ Biała, zwana błędnie Podlaską, też Białą Książęcą lub Białą Radziwiłłowską — Alba Radziwiłłiana, to miasto położone Wielkim Księstwie Litewskim, w powiecie i województwie brzesko-litewskim, a sam pałac znajdował się na terenie Korony.

⁹ W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa 1676–1746. Działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000, s. 31, 92–107; tejsze, *Biblioteka i archiwum Radziwiłłów w Białej Podlaskiej* [w:] *Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi. Studia i materiały*, red. J. Wojakowski, t. 16, Warszawa 1995, s. 49–73.

¹⁰ F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskiem, Galicyi, W. Ks. Poznańskim i Zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego*, Kraków 1875, s. 3, 52; E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa biblioteki gabinety galerje muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 2: N–Ż, Warszawa-Kraków 1927, s. 10; B. Buchwald-Pelcowa, *Biblioteka Nieświeska Radziwiłłów*.

Nieśwież był główną rezydencją Radziwiłłów, z przerwą na początku XVIII w., gdy podzwiagał się po zniszczeniach dokonanych przez wojska szwedzkie w czasie wielkiej wojny północnej. W tym czasie zastąpiła go rezydencja w Białej. Pod koniec XVII i w XVIII w. biański pałac był zwyczajowo siedzibą wdów lub młodszych przedstawicieli rodu. Mieszkały w nim kolejno Katarzyna z Sobieskich, 1° v. Zasławska, 2° v. Radziwiłłowa (1634–1694), żona Michała Kazimierza Radziwiłła (1635–1680), wojewody wileńskiego, podkanclerzego i hetmana polnego litewskiego, a matka Karola Stanisława (1669–1719), kanclerza litewskiego, który upodobał sobie rezydencję w Białej. Następnie przez wiele lat w Białej mieszkała żona tego ostatniego, Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa. Po niej w Białej rezydowali jej młodszy syn, chorąży i podczasy litewski Hieronim Florian Radziwiłł (1715–1760) i jego bratanek, podkomorzy litewski Hieronim Wincenty Radziwiłł (1759–1786)¹¹.

W trakcie wojny północnej do rabunku i zniszczeń w Nieświeżu doszło w kwietniu 1706 r.¹²

tegoż dnia [6 V] przysłała wiadomość o spaleniu Nieświeża, i folwarkach ze wsiami, przez Szwedów *die 23-tia apr[il]is*¹³.

Sam zamek spłonął natomiast w maju tego roku. Edward Kotlubaj (1822–1879) pisał, że Karol XII miał być „zadowolony, że odwieczną siedzibę Radziwiłłów obrócił w kupę gruzow”¹⁴. Karol Stanisław Radziwiłł przystąpił do odbudowy zamku w Nieświeżu dopiero w 1717 r., stąd Biała była „główną” jego rezydencją¹⁵, choć też na rozkaz Karola XII w trakcie wielkiej wojny północnej oddziały szwedzkie spustoszyły miasto i pałac. Przechowywano tam przynajmniej część archiwum i biblioteki przewiezionej z Nieświeża. Tutaj rodzili się i umierali Radziwiłłowie, odbywały się ich śluby i wesela, rodzinne zjazdy, zabawy i ucztę. Kanclerz Karol Stanisław Radziwiłł rezydował tam aż do śmierci, w dniu 2 VIII 1719 r.,

---

Fakty, wątpliwości, pytania, „Rocznik Biblioteki Narodowej” (dalej: RBN), R. 41, 2011, s. 28; O. Guseva, *Noty własnościowe w księgozbiorze nieświeskim Radziwiłłów (ze zbiorów Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk)*, RBN, R. 41, 2011, s. 48–49; R. Jankowski, *Przegląd materiałów źródłowych do historii i rekonstrukcji radziwiłłowskiego księgozbioru w Nieświeżu, zgromadzonych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, RBN, R. 41, 2011, s. 95–101, 103–104; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Stare druki z księżnic radziwiłłowskich w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Komunikat o stanie badań proveniencyjnych*, RBN, R. 41, 2011, s. 110, 112–114, 120–122; A. Buczko, *Rękopiśmienne księgi z Archiwum Radziwiłłów w Nieświeżu, przechowywane w zbiorach Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu*, RBN, R. 41, 2011, s. 132; S. Siess-Krzyżkowski, *Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe (na podstawie bazy danych: Katalog starych druków Biblioteki Ordynacji Nieświeskiej Radziwiłłów. Druki polskie XVI–XVIII wieku)*, RBN, R. 41, 2011, s. 135–138, 152–153, 155–159.

¹¹ Zob. R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 2: *Województwa brzesko-litewskie, nowogrodzkie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 16–21.

¹² Zob. B. Taurogiński, *Z dziejów Nieświeża z 70 ilustracjami*, Warszawa 1937, s. 60–61; J. Bartoszewicz, *Zamek Biański (Dzieje miasteczka. Obrazy z życia magnatów. Akademia Biańska)*, cz. 1, Warszawa b.d., s. 101–102.

¹³ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), tzw. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (dalej: AR), dz. VI, nr II-79, k. 70 (zapiska z dnia 6 V 1706 r.).

¹⁴ E. Kotlubaj, *Galerja nieświeżska portretów radziwiłłowskich*, Wilno 1857, s. 410.

¹⁵ Tamże, s. 412, 417.

głównie z uwagi na niezwykle korzystne położenie. Biała była najdalej na zachód położonym ośrodkiem dóbr Radziwiłłów nieświeskich i ołyckich na terenie Litwy. W związku z tym była dogodnym miejscem na siedzibę z uwagi na bliską odległość z Białej do stolicy w Warszawie. Do Białej mogła też przyciągać kanclerza kameralność rezydencji, rzucająca się w oczy zwłaszcza w porównaniu z monumentalną rezydencją w Nieświeżu. Po śmierci Karola Stanisława Radziwiłła, aż do pełnego usamodzielnienia się jego najstarszego syna Michała Kazimierza zw. „Rybeńko” (1702–1762), późniejszego wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego, wszystkimi interesami „Domu radziwiłłowskiego” kierowała z Białej jego matka Anna Katarzyna z Sanguszków¹⁶. Kanclerzyna litewska była osobą inteligentną, dobrze zorientowaną w ówczesnej polityce, energiczną, twardą i bezkompromisową, a przez znajomych uważana była wręcz za bezwzględna. Do końca życia starała się mieć posłuch zarówno rodziny, jak i poddanych. Żyjąc przez 27 lat we wdowim stanie, dzierżyła w żelaznych dłoniach nici politycznych intryg na Litwie i z Białej czuwała nad karierą swoich dzieci¹⁷.

Anna Katarzyna „odzyskuje” archiwum linii birżańskiej Radziwiłłów przy pomocy kupców i bankierów: Szmojły Ickowicza (zm. 15 XII 1746), „generalnego ekonomą” i Fryderyka Saturgusa, którzy starali się o archiwum, przez szereg lat z jej upoważnienia prowadząc trudne negocjacje na dworach w Berlinie i Królewcu¹⁸. Zlecała porządkować i odzyskiwać archiwalia po zmarłych urzędnikach, np. po podczaszym kaliskim Stanisławie Niezabitowskim (1641–1717), ekonomie dóbr słuckich¹⁹. Kazała też sporządzić rejestry dokumentów i liczne ich kopie, spisywać sumariusze i inwentarze dokumentów. Zapewne to z jej inicjatywy w latach 30. XVIII w. zespół kopistów inwentaryzował archiwum i kopiował

¹⁶ J. Bartoszewicz, op. cit., s. 12–13, 59–60; K. Bartoszewicz, *Radziwiłłowie. Początek i dzieje rodu. Typy i charaktery. Rycerze, zdrajcy, pobożni, filantropi, dziwacy. Obrazy z życia domowego. Kobiety Radziwiłłowskie. Upadek Nieświeża i jego odrodzenie*, Warszawa-Kraków, b.d. [1928], s. 102, 184, 188; B. Ch[lebowski], *Biała [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 1, Warszawa 1880, s. 168–169; J. Flisiński, *Biała na Podlasiu. Dzieje miasta i okolic do 1795 r.*, Biała Podlaska 2012, s. 110–114, 191–208; W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków*, s. 14; tejsze, *Radziwiłłowa z Sanguszków Anna Katarzyna (1676–1746) [w:] PSB*, t. 30, Wrocław-Warszawa-Kraków-Lódź 1987, s. 386; A. Rachuba, *Biała pod rządami Radziwiłłów w latach 1568–1813 [w:] Z nieznannej przeszłości Białej i Podlasia*, wstęp. J. Skowronek, oprac. T. Wasilewski, T. Krawczak, Biała Podlaska 1990, s. 41, 49–50.

¹⁷ W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków*, s. 15–22, 27–31; tejsze, *Radziwiłłowa z Sanguszków*, s. 385–386; J. Dygdała, *Wstęp [w:] Codzienne kłopoty, wielkie interesy i podwójna elekcja. Korespondencja radziwiłłowskich urzędników z księżną Anną z Sanguszków Radziwiłłową i jej synem Michałem Kazimierzem z 1733/1734 roku*, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2013, s. IX.

¹⁸ Zob. informacje o zabiegach o archiwum zawarte w korespondencji: F. Saturgus do A. K. z Sanguszków Radziwiłłowej, 14 II 1742 r., AGAD, AR, dz. V, nr 13955, cz. II, s. 164–165; F. Saturgus do A. K. z Sanguszków Radziwiłłowej, Królewiec 14 VI 1742 r., tamże, s. 168–169; „Ratione Archivum bezpieczne upewnić mogę, że będzie Waszej Księżęcej Mości wydane, i to w krótkim czasie” (s. 169); F. Saturgus do A. K. z Sanguszków Radziwiłłowej, Królewiec 3 VIII 1742 r., tamże, s. 172–173; F. Saturgus do Sz. Ickowicza, Królewiec 13 X 1742 r., tamże, nr 13966, cz. III, s. 24 i P.S., s. 39; F. Saturgus do A. K. z Sanguszków Radziwiłłowej, Królewiec 21 II 1743 r., s. 44; F. Saturgus do A. K. z Sanguszków Radziwiłłowej, Królewiec 28 VIII 1745 r., tamże, s. 155; W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków*, s. 101; tejsze, *Biblioteka*, s. 60.

¹⁹ K. Syta, *Archiwa magnackie w XVIII wieku*, s. 113–114.

część dokumentów by każdy z jej dwóch synów miał komplet najważniejszych dokumentów rodzinnych. Zlecała robienie kwerend w księgach sądowych oraz metrykach koronnej i litewskiej.

Ponieważ przywileje Domu naszego są wszystkie potrzebne, a nie można ich dla mnóstwa wielkiego przywieść, zacznijmy ich kopie, które teraz W[a]szm[os]ć przepisywałeś lubo by nie były jeszcze ze wszystkim dokończone w płótno woskowane za[s]zywszy za najpierwszą pocztą przysyłaj. Także i te przywileje, które nam na hrabstwo szydlowieckie nadane, przysyłaj. Przejrzy W[a]sz[mości]u przywileje wszystkie w których, jeżeliby był przywilej Stefana [Batorego] króla nam nadany na ordynację i ten razem z kopiami swemi przysyłaj²⁰.

Dla potrzeb biblioteki i archiwum kazała wybudować oddzielny budynek w Białej, ukończony w 1736 r.²¹ Bożena Popiołek wspomina w jednej ze swych monografii, iż Tekla Róża z Radziwiłłów, 1° v. Flemming, 2° v. Wiśniowiecka, a 3° v. Sapieżyna (1703–1747) służyła matce za pisarkę i archivistkę (raczej sekretarkę)²². Gromadziła i segregowała dokumenty w rodzinnym archiwum w Białej (a nie, jak chce Autorka, w Nieświeżu), konfrontowała inventarze ze stanem zbiorów, zamawiała brakujące egzemplarze książek, odbierała relacje zarządców, czuwała nad korespondencją matki oraz zlecała — na jej rozkaz — prace oficjalistom dworskim²³. Wiemy, że Africanus Honorius de Goffaux, zwany potocznie w literaturze przedmiotu Aleksander Goffaux, poza funkcją kapitana garnizonu słuckiego i komendanta zamku bialskiego, od co najmniej 1721 r. był archiwistą i bibliotekarzem, a od 1744 r. dyrektorem archiwów bialskich u Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej²⁴. W trakcie służby archiwalnej sporządził m.in. sumariusz pergaminów i publików, również znajdujących się w księgach²⁵ oraz przywilejów „Domu radziwiłłowskiego” wraz z testamentami²⁶.

²⁰ A. K. z Sanguszków Radziwiłłowa do M. Weszela, Nieśwież 17 III 1722 r., AGAD, AR, dz. XXVII, nr 22, s. 259.

²¹ W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków*, s. 61, 100; tejsze, *Biblioteka*, s. 58–59; tejsze, *Radziwiłłowa z Sanguszków*, s. 386.

²² Zob. zakres obowiązków archiwisty w XVIII w.; K. Buczek, op. cit., s. 56–65; K. Syta, *Jan Józef Witoszyński*, s. 23–35.

²³ B. Popiołek, *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich* Kraków 2003, s. 260.

²⁴ Podział kompetencji poszczególnych dworzan radziwiłłowskich w połowie XVIII w. nie jest do końca znany. Te same osoby mogły być jednocześnie na usługach M. K. Radziwiłła w Nieświeżu i Olyce, jego brata Hieronima Floriana w Mirze i Słucku oraz ich matki w Białej. „Africanus Honoricus de Goffaux, kapitan garnizonu słuckiego i komendant zamku bialskiego, jakoż i dyrektor archiwów bialskich zamkowych”. Biała 29 IV 1744 r., AGAD, AR, dz. XXIII, t. 8, plik 2, s. 439; por. J. Dygdała, *Codziennie kłopoty*, s. 70, przyp. 313; s. 202, przyp. 813; J. Fliściński, op. cit., s. 201, 206; W. Karkucińska, *Biblioteka*, s. 58–60; tejsze, *Anna z Sanguszków*, s. 93, 100; R. Jankowski, *Archiwiści i instrukcje archiwalne napisane dla nich w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu*, „Archiwista Polski”, R. 5, 2000, nr 2(18), s. 35. R. Aftanazy (op. cit., s. 17) wspominał tylko, że był w Białej architektem, inżynierem i kapitanem milicji; AGAD, AR, dz. XXIII, t. 8, plik 2, s. 26: kapitan i archiwista (23 VIII 1741 r.), wcześniej — w latach 1721–1724: „porucznik i archiwariusz”; AGAD, AR, dz. XXVII, nr 14, s. 26; dz. XI, nr 116, s. 88. Zob. jego korespondencję z lat 1734–1763; AGAD, AR, dz. V, nr 4388, s. 1–210.

²⁵ AGAD, AR, dz. XXVII, nr 14 (z grudnia 1721 r.), s. 1–33; S. Kutrzeba, W. Semkowicz, *Wstęp [w:] Akta unji Polski z Litwą 1385–1791*, Kraków 1932, s. XX–XXV.

²⁶ AGAD, AR, dz. XXVII, nr 15 (z 1722 r.), s. 1–27.

Po śmierci swej protektorki został najpierw uwięziony przez jej młodszego syna, a później — od 31 I 1747 r. zobowiązał się pełnić u niego funkcję sekretarza francuskiego przez kolejne 10 lat²⁷. Jego pomocnikiem w archiwum był Piotr Paszkiewicz, pisarz przy archiwum w bialskim zamku w latach 1737–1744²⁸. Jego poprzednikiem był Andrzej Sawrymowicz, zmarły przed 26 X 1737 r.²⁹ Funkcja ta była „przysięga obowiązana”³⁰. Każdy z nich przed przyjęciem posady składał następującą przysięgę:

Ja [okienko na wpisanie nazwiska — R. J.] przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Ś[więtej] Jedynemu na to, iż będąc przyjętym do archiwum i różnych innych expedycji JO Ks[wię]żny Jmci Pani i Dobrodziki [Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej], mam wiernie i szczerze na tej usłudze zostając, zachować w archiwach i przy expedycjach, które będą, nikomu sekretu żadnego, także dokumentu z archiwum lub expedycji rewe[r]sować, komunikować do czytania lub przepisania dawać niepomyślnym nexu tego juramentu, chyba za rozkazaniem JO Ks[wię]żny Jmci Dobrodziki [Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej] w czym tak mi Boże dopomóż w Trójcy Ś[więtej] Jedynej i Męka Jego Niewinna amen.

A[nn]o 1736 d[zie] 8-bris. Ten jurament Symon Karol Kościuszkiewicz³¹, Antoni Korybski³² wykonali przy J[egomość] księdzu Kołonceykowski, JP [Karolowi] Petersonowi [pułkownik], JP [A. H.] Goffowi i JP dyrektorowi i innych, M[ichał] Weszel³³.

²⁷ AGAD, AR, dz. XXI, nr G 45, s. 3.

²⁸ AGAD, AR, dz. XXIII, t. 8, plik 2, s. 439 (do 29 IV 1744 r.). W 1735 r. pisarz Trybunału Głównego WKL, P. Paszkiewicz do A. K. z Sanguszków Radziwiłłowej, Wilno 26 VII 1735 r., AGAD, AR, dz. V, nr 11357, s. 1. W latach 1753–1754 archiwista u M. K. Radziwiłła zw. „Rybeńko” w Nieświeżu, AGAD, AR, dz. XXI, nr P 26, s. 3–5.

²⁹ AGAD, AR, dz. XXIII, t. 5, plik 2, s. 96. W służbie od co najmniej 1732 r. AGAD, AR, dz. XXI, nr S 42, s. 1.

³⁰ J. Weszel do M. K. Radziwiłła zw. „Rybeńko”, Nieśwież 8 III 1753 r. AGAD, AR, dz. V, nr 17177, s. 122 (s. 122–123).

³¹ W służbie u Radziwiłłów w Białej jeszcze 19 IX 1741 r. K. Chobottowski Kościuszkiewicz do [A. J.] Tchorzewskiego, Biała 19 IX 1741 r. AGAD, AR, dz. V, nr 7414, s. 1–4.

³² W archiwum u Radziwiłłów w Białej jeszcze 18 XI 1760 r. AGAD, AR, dz. XXI, nr K 164, s. 1. Na pewno jako archiwista w latach 1751–1756. AGAD, AR, dz. V, nr 7326.

³³ AGAD, AR, dz. XXIII, t. 9, plik 5, s. 57. Najstarsza przysięga archiwisty w Nieświeżu została złożona między 5 X 1744 a 13 III 1753 r. przez Piotra Paszkiewicza. AGAD, AR, dz. XXI, nr P 26, s. 3: „Ja Piotr Paszkiewicz przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Ś[więtej] Jedynemu, że sekretów powierzonych mi od Jaśnie Oświeconego Ks[wię]cia Jmci Michała [Kazimierza] Radziwiłła [zw. „Rybeńka”], wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego WKL, Pana i Dobrodzieja mojego w interesach, lub to od niego słyszanych, lub też czytanych, nikomu nie wyjawię *et fideliter* dotrzymam archiwa i powierzone mi, jeżeli jakie będą dokumenta, bez woli Książęcia Jmci wydawać lub też rewelować nie będę, i onych wszelki dozór w konserwowaniu zachowam, sądy jakie jeżeli Książę Jmć zleci lub inkwizycję, weryfikację, kalkulację, rewizję, przy wszelkim sumieniu expediować będę, nie mając względu na podsudy, przyjaźnie, obligacje, najbliższego pokrewieństwa, ani przyklaski, pochwały. Jeżeliby zaś jaka okoliczność lub *etiam quo casu* niełaska pańska od usług swych mnie oddaliła, tedy i w ten czas nie zachowując przy sobie żadnego powierzonego mnie papieru, w całości oddam, i raz przez cały wiek mój powierzonych mi sekretów nikomu nie powiem i nie wydam, tam mi Boże dopomóż i Męka Jego Ś[więta]”; zob. wydanie niedatowanej przysięgi Michała Bernatowicza, też archiwisty M. K. Radziwiłła zw. „Rybeńko”, R. Jankowski, *Archiwiści*, s. 38–39.

Michał Weszel, który — podobnie jak jego syn — podpisywał się też Wetzel, był dyrektorem archiwów białskich co najmniej w latach 1725–1744³⁴. Był on ojcem Józefa Weszela, długoletniego archiwisty i bibliotekarza nieświeskiego w latach 1739–1755³⁵, którego karierę przerwało aresztowanie z powodu nieprawidłowości w manufakturze sukiennej w Nieświeżu, gdzie był superintendentem³⁶. Józef wrócił do służby u Michała Kazimierza Radziwiłła zw. „Rybeńko” w 1756 r. Jednak dyrektorstwa nad archiwum w Nieświeżu już nie odzyskał z rąk Antoniego Kałakuckiego, które zostało mu przekazane w październiku 1755 r.³⁷

Na koniec pozostaje do omówienia kwestia uposażenia archiwistów i pisarzy na dworze Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej. Regestr dworu po jej śmierci w 1746 r. wspomina o zmniejszeniu pensji Jasińskiemu³⁸, pisarzowi przy archiwum, do stu złotych (podobne uposażenie miał np. paszтетnik Karpiński) i strawy 2 złotych kwartalnie. Wydaje się, że był doceniany przez Hieronima Floriana Radziwiłła i jego otoczenie. Wciąż było zapotrzebowanie na jego usługi, bo nie pojawiły się żadne zarzuty w stosunku do jego osoby, ani wymowna uwaga na liście płac, o treści „won” przy nazwisku³⁹. Ogólnie archiwiści i pisarze przy archiwum w połowie XVIII w. zarabiali nędznie. Obserwuje się bardzo dużą rotację personelu, która jednak nie dotyczyła dyrektorów archiwów, których staż służby był bardzo długi. Mieli oni duże problemy z utrzymaniem personelu⁴⁰, ciągle borykając się z problemami kadrowymi, szczególnie z wykwalifikowanym personelem⁴¹. Raport Jana Antoniego Czarneckiego, plenipotentą i komisarza Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej, z 1 VIII 1733 r. daje bardzo złe świadectwo pisarzom w Ołyce i Słucku, których kazał zwolnić. Pierwszemu zarzucał,

że był do niczego nie sposobny i leniwy, ten zaś słucki i pisać nie umiał a darmo pieniądze brał⁴².

Plenipotent kanclerzyny sugerował przy tym, że „w archiwach tylko leżą, a w karty grają”, co skomentował:

³⁴ AGAD, AR, dz. XXVII, nr 20, s. 1: „Regestra wydanych papierów z archiwów białskich za JP Wetzla dyrektora od 1725”. Może był nim już od 1722 r., A. K. z Sanguszków Radziwiłłowa do M. Weszela, Wilno 23 V 1722 r., tamże, s. 120.

³⁵ J. Weszel do M. K. Radziwiłła zw. „Rybeńko” z lat 1739–1755. AGAD, AR, dz. V, nr 17177, s. 1–167; R. Jankowski, *Archiwiści*, s. 35.

³⁶ J. Weszel do M. K. Radziwiłła zw. „Rybeńko”, Nieśwież 29 XI 1755 r. AGAD, AR, dz. V, nr 17177, s. 168; AGAD, AR, dz. XXI, nr W 53, s. 2–11.

³⁷ J. Weszel do M. K. Radziwiłła zw. „Rybeńko”, Nieśwież 11 V 1759 r. AGAD, AR, dz. V, nr 17177, s. 176 oraz listy z lat 1758–1782, s. 172–262; R. Jankowski, *Archiwiści*, s. 36.

³⁸ Zob. raporty tegoż pisarza do A. K. z Sanguszków Radziwiłłowej z lat 1731–1735. AGAD, AR, dz. V, nr 5948, s. 1–9.

³⁹ AGAD, AR, dz. XXI, t. 6, plik 1, s. 171–173. Por. z uposażeniem archiwistów w tym okresie u Sanguszków i Zamoyskich. K. Syta, *Archiwa magnackie w XVIII wieku*, s. 224–226.

⁴⁰ J. Weszel do M. K. Radziwiłła zw. „Rybeńko”, Żółkiew 10 IX 1740 r. AGAD, AR, dz. V, nr 17177, s. 10: „kwartał onego wyszedł, tedy dalej być nie chce, dla malej pensyi na którą się nie godził, i jego utrzymać nie można”.

⁴¹ W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków*, s. 25–26.

⁴² Cyt. za: *Codzienne kłopoty*, s. 70; J. A. Czarnecki do A. K. z Sanguszków Radziwiłłowej, Biała 1 VIII 1733 r. AGAD, AR, dz. V, nr 2520, cz. IV, s. 197.

Za te pieniądze mogą być lepsi i sposobniejsi, a to jest komu płacić, a nie masz się kim posłużyć⁴³.

To, co opisywał komisarz, raczej nie mogło się zdarzyć u kanclerzyny w Białej. Jan Mikołaj Radziwiłł (1681–1729), wojewoda nowogródzki, wspomina w diariuszu pod datą 1 V 1724 r., że „złustrował” archiwum i bibliotekę Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej w Białej, która wyraźnie była dumna z wprowadzonych tam przez siebie porządków⁴⁴. Pisarze przy archiwum „brali barwę”, by schludnie wyglądać, co było nie do pomyślenia w archiwum w Nieświeżu⁴⁵.

Inwentarze skarbcza w Białej nie rejestrują skrzyń wypełnionych archiwalia-
mi⁴⁶. Spis z 29 I 1739 r. rejestruje w skarbcu tylko:

12 skrzyń prostych białych archiwowych z zaszczepkami dwoma⁴⁷.

Z kontekstu spisu wynika, że były puste. Dalej autor inwentarza wspominał:

23 sepetów z Newla przywiezionych większych pomiernych i małych, psem morskich obitych blachą pobielaną, gesto okowanych z prętami długimi żelaznymi do zamykania na kłódki z zamkami wewnętrznymi i kluczami. Rachując z temi dwoma co są w pokojach nadal z papierami, między niemi jeden największy⁴⁸.

Z powyższych opisów jednoznacznie wynika, że w latach 30. XVIII w. archiwalia były przechowywane w kancelarii lub w bibliotece i znajdowały się tam we wzorowym porządku. Tak dobrego stanu nie miało natomiast archiwum złożone w skarbcu Hieronima Floriana Radziwiłła w Słucku:

W pięciu pakach zapieczętowanych do skarbcu murowanego, w komorze ostatniej, która dość sucha, i od szczurów wolniejsza, gdyż tam nic jadomego nie znajduje się, jednak według ordynansu Waszej Książęcej M[o]ści teraz każę stamtąd wynieść, i na stole postawić, gdyż tu na przedzie widnieją, choć szczurów więcej, które wnącili się do korzenia, rozynek, migdał, ryżu, makaronu i innych rzeczy jadowych, i temu zabiegłem powstawowawszy do skrzyń dobrze obwarowanych, gdzie chyba przegryzłszy de nowo dziury, dobędą się. *Interim* kazałem pastki robić i lekarstwo postawiłem dla nich aby wygubić, bo już niemało szkody poczynili⁴⁹.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ AGAD, Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa (Akta majątkowe i gospodarcze dawniejsze), nr 8, s. 53 (zapiska z 1 V 1724 r.): „do swojej biblioteki tudzież i do archiwum do pokazania swoich porządków, które *ordinatissime* sporządziła osobliwie *in archivo*”.

⁴⁵ J. Weszel do M. K. Radziwiłła zw. „Rybeńko”, Nieśwież 23 XI 1743 r. AGAD, AR, dz. V, nr 17177, s. 61.

⁴⁶ Zob. AGAD, AR, dz. XXV, nr 4710 (inwentarz pałacu z 16 VIII 1764 r.), s. 7–15, 44–59, 61–69, 71–74; nr 4711 (z 1774 r.), s. 6–7, 66–68; nr 4712 (z lutego 1787 r.), s. 10, 19–24; nr 4721 (z 16 VIII 1764), s. 4–9, 25–44; nr 4720 (inwentarz skarbcza z 15 XII 1738 — 26 III 1739 r.); AGAD, AR, dz. XXIII, t. 9, plik 3 (z 1768 r.), s. 44–45, 48, 50–52; AGAD, AR, dz. XXVI, nr 237, 801 (z 11 XII 1732); nr 238 (z 27 VII 1733); nr 239 (z 5 I 1733); nr 250 (z 29 IV 1737); nr 297 (z 26 III 1739); nr 305 (z 8 III 1740); nr 317 (20 III 1742); nr 295 (z 30 VI 1742); nr 442/1–2 (z 2 IV 1755); nr 492, 947 (z maja-lipca 1760 r.); AGAD, AR, dz. Rękopisy biblioteczne, akta niesygnowane (z 6 V 1737 r.; z 1 VI 1750 r.; dwa z grudnia 1764 — stycznia 1765 r.; z 1777 r. i z 21 I 1813 r.).

⁴⁷ AGAD, AR, dz. XXV, nr 4720, s. 96.

⁴⁸ Tamże, s. 97. Podobnie na s. 98: „4 szkatuły dębowe płaskie okowane na papiery w drogę, z zamkami wewnętrznymi, z których dwie są w kancelaryi z papierami”.

⁴⁹ A. Benkien do H. F. Radziwiłła, Słuck 29 III 1745 r. AGAD, AR, dz. V, nr 525/III, s. 190–191. Podobny opis: A. Benkien do kasjera generalnego, Słuck 30 III 1745 r., tamże, s. 193: „do

Zawsze aktywna kanclerzyna pod koniec życia była złożona chorobą (ślepotą i paraliż), z trudem godząc się ze swoim kalectwem postanowiła uporządkować część spraw⁵⁰. We wrześniu i październiku 1736 r. wydała szereg dyspozycji w sprawie archiwów, bibliotek i rękopisów bibliotecznych znajdujących się w Białej⁵¹. Dyspozycja Anny z Sanguszków Radziwiłłowej z listopada 1736 r. dotyczy 67 rękopisów bibliotecznych („manuskryptów”) znajdujących się w Bibliotece Małej (zwanej też Mniejszą Polską) w Białej, po części została wydana przez Katarzynę Kiriczenko⁵², a w całości omówiona przez R. Jankowskiego⁵³. Natomiast dyspozycje dotyczące archiwaliów znajdujących się w Białej w 1736 r. zostaną omówione niżej.

Z ustaleń Tadeusza Bernatowicza wynika, że biblioteka w Białej znajdowała się w pokoju wieżowego ryzalitu od strony ogrodu i była dostępna z „pokoju stołowego” na parterze⁵⁴. Biblioteka w Białej, w której czasowo przechowywano archiwalia nieświejskie i ołyckie, była częścią biblioteki i archiwum ordynacji nieświejskiej. Potwierdza to dział między synami kanclerzyny z 19 XII 1735 r., w którym jest odwołanie do testamentu Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zw. „Sierotką” z 12 III 1612 r.⁵⁵ oraz warunków ordynacji tzw. „Postanowienia” zawartego w Nieświeżu 20 VII 1586 r. między Sierotką a jego braćmi⁵⁶.

Papiery, archiva wszystkie, także i bibliotheka *ad mentem* dyspozycyi *antecessorów* naszych w Nieświeżu zostawać będą, i tam jako najprędzej sprowadzone być mają, których papierów registra na dwie ręce spisane i rękami nas obydwóch braci podpisywane, jeden przy papierach, drugi w bialskim zamku *pro information* zostać się mają, i jeden i drugiemu *in casu* potrzeby papierów zawsze komunikować bez żadnej trudności będziemy. Także rzeczy różne do ordynacyi należące *singulariter* w regestrze opisane przy mnie Michale Kazimierzu [Radziwille zw. „Rybeńko”] starszym bracie

---

skarbcu murowanego, przy bytności JP porucznika [L.] Heroskiego [podpisywał się Herroski, tamże, nr 5147, s. 3], które w ostatniej lub trochę przyciemnej komorze, przymościsz wysoko od ziemi [gdyż ta komora najsu[ch]sza bo przed tym w niej prochy chowano] postawiłem, i będę dozierał, żeby szczury nie przygryźli, lub mieli co gryźć różnego korzenia, cukru, rozynek, makaronów, ryżu, i co jest jadomego, jednak i to różnie pochowałem, aby więcej szkody nie było, a natychmiast lekarstwa dla nich nastawiłem, tylko że całe tego ani kosztują, dlatego kazałem już postki robić, aby ich wyłowić”.

⁵⁰ W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków*, s. 23, 31–32; B. Popiołek, op. cit., s. 171.

⁵¹ AGAD, AR, dz. „Rękopisy biblioteczne”, nr 6, s. 1–25; nr 40, s. 1–4.

⁵² K. Кириченко, *Матеріали до історії Познанського кодексу № 94 (Кодексу Рачинських)*, „Ruthenica”, t. 5, 2006, s. 225–231 = AGAD, AR, dz. „Rękopisy biblioteczne”, nr 6 (Księga z dyspozycjami Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej z 1736 r.), s. 17–25 (52 księgi, które miały trafić do Nieświeża). Dyspozycja dotycząca 15 ksiąg, które miały zostać w Białej; tamże, s. 14–16. Spis całości wg sygnatur; tamże, nr 4 (Katalog Biblioteki Francuskiej z 1731 r.), s. 109–117 (b.d.).

⁵³ R. Jankowski, *Rękopisy i archiwalia w bibliotece w Nieświeżu do połowy XVIII wieku. Zarys problematyki*, [w:] *Historia. Memoria. Scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. J. Krochmal, Warszawa 2015, s. 124–131.

⁵⁴ T. Bernatowicz, *Mitra i buława. Królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej (1697–1763)*, Warszawa 2011, s. 330–331.

⁵⁵ *Archiwum domu Radziwiłłów*, „Scriptores Rerum Polonicarum”, t. VIII, wyd. A. Sokołowski, Kraków 1885, s. 78. Por. *Z dokumentów Xięcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zwanego Sierotką*, Warszawa 1905, s. 75–76.

⁵⁶ *Z dokumentów Xięcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zwanego Sierotką*, s. 18–19.

zostawać będą, których ani ja sam, ani suksesorowie żadnym sposobem alienować nie mają, ale one *perpetuis temporibus* w skarbcach konserwować będą⁵⁷.

Niedatowana specyfikacja (po 16 XI 1736) papierów do różnych spraw kancelerzyny potwierdza, że postanowienia z działu między jej synami były respektowane przez wszystkie strony:

Niektóre są oryginały między temi papierami, dlatego je włożyłam do archiwów białskich, ponieważ takie drugie znajdują się w archiwach nieświeskich⁵⁸.

Z dyspozycji z września i października 1736 r. Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej dotyczącej archiwaliów i rękopisów znajdujących się w archiwum i bibliotece w Białej dowiadujemy się, że do Nieświeża wróci Biblioteka Większa (Łacińska) oraz większość archiwaliów z archiwum i biblioteki należących do ordynacji nieświeskiej i ołyckiej, z wyjątkiem tych, które są potrzebne do administracji dóbr, głównie tzw. alodialnych i królewskich należących do kancelerzyny i jej młodszego syna, a także bieżąca korespondencja tychże w księgach (kopiariuszach) i luzem⁵⁹. Wszystko to robiła Anna Katarzyna Radziwiłłowa „żebyście między sobą, moje dzieci po śmierci mojej, żadnej nie mieli kłótni”⁶⁰. Z notatki urzędnika kancelerzyny dowiadujemy się, iż Anna Katarzyna niechętnie pozbywała się z biblioteki oryginału diariusza swojego męża, każąc zrobić kopię, którą miano wysłać starszemu synowi do Nieświeża⁶¹.

Trudno ustalić, kiedy archiwalia wróciły do Nieświeża. Niestety nie będą w tym pomocne inwentarze pałacu, gdyż ówczesne w zasadzie nie rejestrowały wyposażenia, do którego należało w tym przypadku zaliczyć zawartość archiwum i biblioteki. Opisywały ją oddzielnie inwentarze archiwalne i katalogi biblioteczne. Inwentarz pałacu w Białej z 16 VIII 1764 r. rejestruje w bibliotece „policzki [półki — R.J.] po obu stron”⁶². Późniejszy, z 1774 r., wspomina, że były tam:

szafy z listkowaniem dębowym z zasuwkami w barwach dębowych szkłem taflowym w politurze mniejszych osadzonemi, w boku lewym kwater jedenaście —, w boku prawym kwater najduje się sześć⁶³.

Inwentarz z 1764 r. tylko w skarbcu zarejestrował książki wraz z kilkoma rękopisami⁶⁴. Podobnie jak inwentarze pałacu białskiego, pisarze nie rejestrują też

⁵⁷ AGAD, AR, dz. XI, nr 135 (oryg. podziału z 19 XII 1735 r.), s. 148–149.

⁵⁸ Podpis pod dokumentem: „A[nn]a Katarzyna] Ks[iężna] Radziwiłłowa”. AGAD, AR, dz. „Rękopisy biblioteczne”, nr 6, s. 35.

⁵⁹ Tamże, nr 40, s. 1–4; nr 6, s. 5–10, 11–13.

⁶⁰ A. K. z Sanguszków Radziwiłłowa do synów, Biała 28 X 1741 r. AGAD, AR, dz. IV, nr 629, s. 48–49.

⁶¹ AGAD, AR, dz. XI, nr 136, s. 177.

⁶² AGAD, AR, dz. XXV, nr 4710, s. 34; nr 4721, s. 19.

⁶³ Tamże, nr 4711, s. 40–41.

⁶⁴ Tamże, nr 4710, s. 53–56; nr 4721, s. 30–32. Np. s. 53 (s. 30): „księga pisana”, „notata szkolna” (s. 31), „manuskrypt turecki” (s. 31); s. 54 (s. 31): „noty muzyczne” i „manuskrypcik ruskim”. Podobnie jak inwentarz z 22 XII 1738 r. — księgozbiór po nieboszczyku panu „Marym” (muzyku), tamże, nr 4720, s. 82–83, a także 20 III 1739 r.; tamże, nr 4720, s. 143: „księgi różne”, s. 146: „książka stara *Calendarium Historicum*”.

zawartości wspomnianego budynku (według W. Karkucińskiej wzniesionego oddzielnie od pałacu) dla archiwum i biblioteki w inwentarzu z 1736 r. zwanego:

Opisanie archiwów *vel* promenady murowanej sztukatersko roboto w ogrodzie włojskim przy figarniach⁶⁵.

Natomiast opis „zamku bialskiego *ab extra*” z 1 X 1765 r. tak przedstawia ten budynek:

Archiwum, czyli grota murowana z wierzchu dachem kryta mająca okien szklanych złych dwa bez krat, z kratami żelaznymi sześć⁶⁶.

Ten oddzielnie stojący gmach, specjalnie zbudowany by pomieścić bibliotekę i archiwum, wyposażony był w specjalnie skonstruowane szafy. Inwentarz tegoż z 1764 r. wspomina o szafie do archiwaliów. Była to szafa z 28 szufladami⁶⁷

z drzwiczkami trzema wpół odmykającymi się na zawiasach żelaznych z zameczkami wnętrznymi szafek drewnianych na papiery prostej roboty 3⁶⁸,

a w drugim pomieszczeniu:

Szafa 1 wielka zielono malowana z sześcią szufladami, z dwoma drzwiczkami na zawiasach prostych żelaznych z kwaterami [z kruczkami (s. 47)]. Szafa druga przy oknie roboty stolarskiej do niej drzwiczki na zawiasach żelaznych i zaszczepeką. *Item* szafek 3 stolarskiej roboty z drzwiczkami na zawiaskach żelaznych. Tamże stół duży prosty, drugi stolik suknem obity, stary na nóżkach krzywych. Tamże skrzynek dwie, starych, z tych kiedyś żelazem okutych. Lamp bań, co na słupkach stawiają z kapturkami blaszanymi całych dwadzieścia⁶⁹.

Z powyższych opisów można wnosić, że postulat zgłoszony w 1721 r. przez Karola Dominika Pomarażańskiego, archiwistę Sieniawskich, sugerujący zamówienie do archiwum:

szaf takich, jakie są w kancelarii, aby się papiery nie psowały w skrzyniach i prędzej każdy muniment wynajdzie się, kiedy będą fascykuły w szafach ułożone przez klucze⁷⁰,

został w archiwum w Białej dość wcześnie spełniony, przynajmniej w stosunku do części archiwaliów. Kontynuując wątek nowinek archiwalnych należy zwrócić uwagę, że literatura przedmiotu zna wydany przez Kazimierza Tyszkowskiego dość obszerny „Projekt do ułożenia archiwum”⁷¹. Jak na XVIII w. był on nowatorski, ale nie został podpisany, a więc najprawdopodobniej nie wprowadzono

⁶⁵ AGAD, AR, dz. XXV, nr 4710, s. 77–79; nr 4721, s. 46–47.

⁶⁶ AGAD, AR, dz. XXIII, t. 9, plik 2, s. 13–14 (oryg.) i 19 (wypis).

⁶⁷ AGAD, AR, dz. XXV, nr 4710, s. 78; a w drugim egzemplarzu wspomniano, że było ich 23; tamże, nr 4721, s. 46.

⁶⁸ Tamże, nr 4710, s. 78; nr 4721, s. 46.

⁶⁹ Tamże, nr 4710, s. 78–79; nr 4721, s. 47.

⁷⁰ Cyt. za: K. Buczek, op. cit., s. 57. Zob. projekt szaf bibliotecznych robionych na zamówienie Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej do pałacu na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. AGAD, AR, dz. XVIII, nr 381, s. 1–3: „głębokość szaf miara fascykułu”; W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków*, s. 59–60, 100.

⁷¹ K. Tyszkowski, *Z dziejów polskiej archiwistyki prywatnej. Instrukcja archiwalna z XVIII w.*, „Archeion”, t. 13, 1935, s. 78–82. Najstarsza znana „Instrukcja dla Wydziału Archiwum”

go w życie. Jest kojarzony przez wydawcę z dużym prawdopodobieństwem z Radziwiłłami⁷². Wracając do wspomnianego oddzielnego gmachu przeznaczonego na archiwum i bibliotekę wybudowanego w Białej w 1736 r., nasuwa się pytanie: dlaczego pomieszczenia te były zaprojektowane jako oddzielny budynek? Czy dlatego, że sam pałac był zbyt mały, by pomieścić zasób archiwum i księgozbiór biblioteki, czy też kierowano się raczej względami bezpieczeństwa?⁷³ Z pewnością u Radziwiłłów to nowość, bo nie było takiej tradycji, a ta była u nich rzeczą świętą. Archiwum i biblioteka w Nieświeżu były nierozdzielne, podobnie jak w Białej. W Nieświeżu i Białej w pomieszczeniach archiwalnych i bibliotecznych półki i stoły były pomalowane na zielono⁷⁴. W Nieświeżu archiwum i biblioteka zajmowały dwa długie pomieszczenia w skrzydłach przybranych, doświetlone siedmioma oknami od strony dziedzińca. Od północy znajdowało się archiwum, a od zachodu biblioteka. W Olyce archiwum mieściło się w pokoju położonym na końcu skrzydła północnego, w Białej zaś — jak wspomniano — biblioteka, w której mieściło się też archiwum, była w pokoju wieżowego ryzalitu od strony ogrodu⁷⁵.

Generalnie XVIII-wieczne archiwa magnackie nie wyróżniały się wysokim stopniem uporządkowania zasobu, stąd do czasów obecnych ich większość nie została należycie opracowana, a wręcz przeciwnie — charakteryzowały się sporym bałaganem. Z wyżej przedstawionych opisów wynika, że archiwum w Białej za czasów Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej było pod tym względem chlubnym wyjątkiem.

Trudno jest jednoznacznie określić datę powrotu archiwum do Nieświeża. Wydaje się, że pewne wskazówki dają w tym względzie przytoczone opisy inwentarzy pałacu, skarbców, archiwum i biblioteki w Białej. Na ich podstawie można z dużą dozą prawdopodobieństwa przypuszczać, że archiwum ordynacji nieświeskiej i ołyckiej, zapewne wraz z archiwaliami bialskimi pozostałymi po zmarłym 17 V 1760 r. Hieronimie Florianie Radziwille, zostało przewiezione do Nieświeża jeszcze przed śmiercią Michała Kazimierza Radziwiłła zw. „Rybeńko” (zm. 22 V 1762), a na pewno przed spustoszeniem pałacu w Białej przez wojska w 1764 r.⁷⁶, gdyż większość dokumentów ze spisów z dyspozycji ocalało do naszych czasów. Zbieżność daty powstania nowego budynku archiwum i biblioteki z dyspozycjami kanclerzyny każe uściślić datę do rok 1736 lub krótko po nim. Dotyczy to archiwaliów nieświeskich i ołyckich, bo wydaje się logiczne, że do nowego budynku nie przeniesiono archiwaliów przewidzianych do odesłania do Nieświeża, lecz je odesłano przed przeprowadzką. Hipotezę tę potwierdzają adnotacje dorsalne na dyspozycji z września 1736 r. przy kwitach: „exporte do Nieświeża”, i druga: „export[e] w Białej zostają podług interesów”⁷⁷. Oznacza to,

Radziwiłłów pochodzi z 20 XI 1839 r. AGAD, AR, dz. XXVII, nr 112; edycja: R. Jankowski, *Archiwiści*, s. 40.

⁷² K. Tyszkowski, op. cit., s. 74–75, 77–78.

⁷³ Pytania te stawiała już W. Karkucińska (*Anna z Sanguszków*, s. 61).

⁷⁴ R. Jankowski, *Rękopisy*, s. 119–120.

⁷⁵ T. Bernatowicz, op. cit., s. 330–331.

⁷⁶ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2: 1758–1764, oprac. i wstęp B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986, s. 546.

⁷⁷ AGAD, AR, dz. „Rękopisy biblioteczne”, nr 40, s. 2.

że jedną część wywieziono do Nieświeża, inną zaś przemieszczono z pałacowej biblioteki do nowo powstałego budynku dla archiwum i biblioteki w Białej. Wanda Karkucińska zwróciła uwagę, że około 1736 r. uporządkowano całe archiwum, o czym dowiadujemy się z korespondencji archiwisty Aleksandra Goffauxa⁷⁸. Nasze przepuszczenie co do daty przemieszczenia archiwaliów białskich umacnia fakt działu między synami kanclerzyny z 1735 r. i jego postanowienia dotyczące archiwum. Temu dość logicznemu wywodowi przeczy informacja podana przez Karkucińską, że Biblioteka Francuska kanclerzyny, w której znajdowały się rękopisy biblioteczne w 1731 r. (w 1736 r. były w Bibliotece Małej), które Anna z Sanguszków Radziwiłłowa rozdzieliła w dyspozycjach z października i listopada 1736 r. między synami, jeszcze w roku 1741 była w całości w Białej⁷⁹. Ta — według Stanisława Siess-Krzyszczkowskiego — trafiła do Nieświeża z początkiem 1745 r.⁸⁰

Hieronim Florian Radziwiłł w swoim diariuszu opisał jak takie przemieszczenie archiwaliów wyglądało w połowie XVIII w., wspominając w lutym 1747 r.

Pakowałem prawie dzień cały archiwa moje i skarbcowe rzeczy idące na brykach do Białej⁸¹.

Kolejnym pytaniem nasuwającym się dociekliwemu badaczowi dziejów archiwów radziwiłłowskich jest kwestia wielkości zasobu archiwum w Białej. Z powodu braku źródeł opisujących całe archiwum z wyszczególnieniem liczby skrzyń z archiwaliami, trudno ustalić jego wielkość. Mimo to, znaleziono wskazówkę na ten temat zawartą w korespondencji archiwisty Antoniego Korybskiego. Wynika z niej, że w archiwum w Białej w roku 1751 było co najmniej 28 skrzyń z archiwaliami należących do Hieronima Floriana Radziwiłła⁸².

Kolejne zagadnienie, które należy rozpatrzyć, to zawartość archiwum w Białej w 1736 r. Obecnie dokumenty z tego archiwum znajdują się w większości działów tzw. Archiwum Warszawskiego Radziwiłłów⁸³. Z pewnością mniejsze fragmenty znajdują się też w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie (Fond 1280) i Narodowym Archiwum Białorusi w Mińsku (Fond 694).

Według Teresy Zielińskiej, archiwistki najlepiej znającej archiwa radziwiłłowskie, cechą charakterystyczną archiwów rodzinno-majątkowych, do których bez wątplenia należy powyższe, jest obecność w nim spuścizn poszczególnych osób powiązanych ze sobą elementem „rodowości” i stałym związkiem

⁷⁸ W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków*, s. 100; teźże, *Biblioteka*, s. 59; J. Flisiński, op. cit., s. 227.

⁷⁹ W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków*, s. 99, 103; teźże, *Biblioteka*, s. 58, 63.

⁸⁰ S. Siess-Krzyszczkowski, op. cit., s. 137.

⁸¹ Cyt. za: *Hieronima Floriana Radziwiłła Diariusze i pisma różne*, oprac. i wstęp M. Brzezina, Warszawa 1998, s. 31 (zapiska z dnia 27 II 1747 r.). Zob. recenzja krytyczna — P. P. Romaniuk, Rec.: *Hieronima Floriana Radziwiłła Diariusze i pisma różne, opracowanie i wstęp Maria Brzezina*, Warszawa 1998, „Kwartalnik Historyczny”, R. 108, 2001, z. 4, s. 145–149.

⁸² [A.] Korybski do H. F. Radziwiłła, Biała 22 VI 1751 r. AGAD, AR, dz. V, nr 7326, s. 4: „Rewizja archiwów nie zaraz się skończy, gdyż dopiero dwudziestą ósmą skrzynię rewidować w przyszłym tygodniu zaczęto, ale po zupełnej rewizji archiwów na dwóch, a najwięcej na trzech librach papieru można by spisać”.

⁸³ Większy fragment nierozparcelowany tego archiwum w: AGAD, AR, dz. XXIII, t. 2–10 (ok. 1,10 mb. akt).

z posiadłościami ziemskimi⁸⁴. Nie inaczej było z archiwum w Białej, w którym szczególną estymą cieszyła się spuścizna kanclerza Karola Stanisława Radziwiłła. Z dyspozycji kanclerzyny wynika, że układ archiwaliów odzwierciedla stan posiadania majątków ziemskich. Majątki ułożone były według księstw, hrabstw, kluczy, dóbr, starostw i ekonomii, a te według województw. Część należąca do archiwum ordynacji nieświeskiej i ołyckiej to majątki głównie z województwa nowogródzkiego i wołyńskiego, a należąca do kanclerzyny, to majątki z województwa brzesko-litewskiego i nowogródzkiego. W spisach można zauważyć wyjątkową pieczołowitość w przechowywaniu archiwaliów o charakterze prawnomajątkowym, szczególnie w porównaniu z pozostałą częścią zasobu. Uwagę zwraca też ogromna ilość uporządkowanej korespondencji wraz z rękopisami typu „silva rerum”. Cechą charakterystyczną tego archiwum jest wreszcie długi okres kształtowania zasobu.

Wróćmy do dyspozycji kanclerzyny z września 1736 r. Jest to brulion, na którym zapewne sekretarz Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej zapisywał na karcie przy poszczególnych pozycjach dyspozycje: „do Nieświeża”, „te zostaną w Białej” lub „te częścią do Nieświeża, a częścią w Białej zostaną”. Bifolium było w tym celu, ówczesnym zwyczajem, niezapisane z lewej strony kolumny, by pisarz mógł w wolnym miejscu łatwo notować na bieżąco w trakcie czytania spisu dyspozycje swej chlebodawczyni odnoszące się do miejsca przeznaczenia archiwaliów⁸⁵. Kolejne dyspozycje, z października 1736 r., to bardziej szczegółowy opis tego co ma wrócić do Nieświeża⁸⁶ i tego, co zostanie w Białej⁸⁷, za akceptacją kanclerzyny.

Do archiwum w Nieświeżu miały wrócić: przywileje i różne papiery publiczne Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, nominacje na urzędy wydane przez cesarzy i królów polskich dla Radziwiłłów, sprawy księstwa nieświeskiego i ołyckiego, hrabstwa mirskiego, klucza świerzeńskiego, dokumenty dotyczące dóbr korelickich, berezowieckich, iszkołckich, łysickich, łachewskich, krupskich, sobotnickich, łaźduńskich i drobniejsze, dóbr Stwołowicze (*vel* Stołowicze) i Pocijki należące do komandorii zakonu kawalerów maltańskich fundacji Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zw. „Sierotką”, 52 rękopisy biblioteczne⁸⁸, militaria („Papiery są tylko bardzo stare, rachunki i szpargały cale mniej potrzebne”), korespondencja papieży, cesarzów, kardynałów, królów polskich, poczynając od Zygmunta Augusta, a na Augustie II kończąc, następnie od królewiczów, książąt i księżniczek, arcybiskupów i biskupów, oraz od Buczackich, Chodkiewiczów, Czemułów, Iliniczów, Kiszaków, Mieleckich, Ostrońskich, Wiśnio-wieckich, Wołowiczów, Sapiechów i Zamoyskich, korespondencja Radziwiłłów od czasów Mikołaja Radziwiłła zw. „Czarnym” (1515–1565), wojewody wileńskiego i kanclerza wielkiego litewskiego, aż po lata 30. XVIII w.; a także listy

⁸⁴ T. Zielińska, *Archiwa Radziwiłłów i ich twórcy*, „Archeion”, t. 66, 1978, s. 127–128; tejże, *Problemy zespołowości archiwów rodzinno-majątkowych*, „Komputeryzacja archiwów”, t. 3: *Problemy zespołowości w archiwistyce i praktyce archiwów. Materiały z sympozjum w Toruniu 20 i 21 października 1995*, red. H. Robótka, Toruń 1997, s. 57–58, 60–62.

⁸⁵ AGAD, AR, dz. „Rękopisy biblioteczne”, nr 40, s. 1–4.

⁸⁶ Tamże, nr 6, s. 5–10.

⁸⁷ Tamże, s. 11–13.

⁸⁸ Pełny wykaz, zob. tamże, s. 17–25 (edycja: K. Кириченко, op. cit., s. 225–231).

ich żon i córek, listy nadsyłane z ordynacji nieświeskiej, ołyckiej i kleckiej oraz 112 plików innej korespondencji, w księgach i luzem, tak w oryginałach, jak i kopiach. Do Nieświeża trafić miał ponadto: dziennik podróży z 1575 r. Jerzego Radziwiłła (1556–1600), kardynała i biskupa krakowskiego i wileńskiego, następnie 3 księgi Metryki Litewskiej, akta miejskie (pałaców: w Grodnie przy ul. Mostowej, w Warszawie na Grzybowie, na Pradze, w Lublinie i Nowogrodku oraz kamienic Kardynalskiej i Naruszewiczowskiej w Wilnie), kwity (w tym z Rygi) i asekuracje, sprawy na dobra które wyszły z „Domu Radziwiłłów”, gazetki pisane i drukowane (począwszy od 1597 r.) z Francji, Niemiec i Polski, sprawy ordynacji Ostrogskiej, „papiery i procedera starodawne”, drobniejsza dokumentacja zwana ogólnie „miscellanea” oraz inwentarze wszystkich wymienionych spraw. Do Nieświeża miała trafić też Biblioteka Wielka (zwana Łacińską) oraz dokumenty dóbr „należących do działu” (jeszcze nie podzielonych): Gródek Podlaski, Białynicze i Bujwidyski.

Według dyspozycji, w archiwum w Białej miały zostać akta hrabstwa białskiego, dóbr: Horbów, Mokransy, Sławatycze, Dolhobrody, Hanna, Smorgonie, Głębokie, Derewnia, Chotowo, Hresk, Puków, Ussa, Cytowiany i Porpleszcze, Niehniewiczze, Naliboki, starostw: człuchowskiego⁸⁹, przemyskiego, kamienieckiego, krzyczewskiego, mielnickiego, klucza kijowieckiego w ekonomii brzeskiej i z ekonomii kowieńskiej Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej i jej młodszego syna Hieronima Floriana Radziwiłła, 15 rękopisów bibliotecznych⁹⁰, spuścizna rękopiśmienna po kanclerzu Karolu Stanisławie Radziwille⁹¹, korespondencja Radziwiłłów linii na Birżach i Dubinkach, począwszy od Mikołaja Radziwiłła zw. „Rudym” (1512–1584), wojewody wileńskiego, hetmana i kanclerza wielkiego litewskiego, aż po Bogusława Radziwiłła (1620–1669), koniuszego litewskiego i generalnego gubernatora Prus Książęcych; część korespondencji Radziwiłłów linii nieświeskiej i ołyckiej, ich żon i mężów, w tym Jakuba Henryka Flemminga (1667–1728), feldmarszałka saskiego i Jan Klemensa Branickiego

---

⁸⁹ A. K. z Sanguszków Radziwiłłowa dokonała w 1732 r. cesji starostwa po zapłacie 100 tys. talarów na rzecz syna M. K. Radziwiłła zw. „Rybeńko” i synowej Franciszki Urszuli z Wiśniowieckich (1705–1753). T. Zielińska, *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewskiej w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 82.

⁹⁰ Pełny wykaz, zob. AGAD, AR, dz. „Rękopisy biblioteczne”, nr 6, s. 14–16.

⁹¹ Szczegółowy wykaz tejr: AGAD, AR, dz. XI, nr 116, s. 80–88: „Pisane różne notata ręką własną Jaśnie O[świeconego] Ks[ie]cia Jmci Ś[więtej] Pamięci Karola Stanisława Radziwiłła, książęcia na Ołyce, Nieświeżu etc., hrabi na Mirze, Szydłowcu, Krozach i Białe, kanclerza wielkiego WKL, starosty przemyskiego, człuchowskiego, kamienieckiego etc. w których skryptach znajdują się rzeczy ciekawe i godne jako to peregrynacja w cudze kraje i tam widzenia struktur miast, fortec, świątnic pańskich i inne *curiositates* za rozkazem Jaśnie O[świeconej] Księżny Jej M[oj]ści Dobrodziki [Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej] porządkiem zebrane jako się [18 — R. J.] fascykułami specyfikuje w roku 1724”. Podpisany przez A. H. de Goffaux, „porucznik i *archivarius*”. Pod tytułem, na s. 80, późniejszy dopisek: „Te manuscripta w tym regestrze znajdujące się wzięła JO Księżna Jmść Dobrodziejka do siebie, któren ten regestr sporządzony przy rewizji w zamku Białskim *mensis 8-bris 1736*”; inny egzemplarz tego spisu, zob. AGAD, AR, dz. XXVII, nr 19, s. 1–10 („Regestr manuskryptów z różnych authorów i doktorie Ś[więtej], własną ręką Jaśnie O[świeconego] Ś[więtej] Pamięci Ks[ie]cia Jmości Dobrodziejka, teraz na fascykuły podzielonych i wybranych A[nn]o 1724”).

(1689–1771), kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego, począwszy od Michała Kazimierza Radziwiłła (1635–1680), wojewody wileńskiego, podkanclerzego i hetmana polnego litewskiego, aż po lata 30. XVIII w., ogromna korespondencja kanclerzyny, korespondencja z Sanguszkami, z „panami koronnymi” zawarta w księgach i luzem; kopiarusze listów: cesarzów, królów polskich i obcych, przywilejów litewskich, „Domu radziwiłłowskiego” oraz różnego rodzaju publika. W Białej pozostały akta pałaców: w Grodnie — Flemmingowskiego, Janusza Radziwiłła (1612–1655), wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego w Wilnie oraz Bogusława Radziwiłła w Warszawie; ponadto, transakcje kanclerzyny, kwity, asekuracje i inne drobniejsza dokumentacja, a także Biblioteka Mała i biblioteka, która była w klasztorze reformatów w Białej⁹².

Reasumując powyższe rozważania należy stwierdzić, że archiwum w Białej było w istocie archiwum ordynacji nieświeskiej i ołyckiej, czasowo przechowywanym w Białej przez Annę Katarzynę z Sanguszków Radziwiłłową po śmierci męża, aż do czasu usamodzielnienia się (nie formalnego, ale faktycznego) starszego syna, które nastąpiło w wyniku podziału majątku. Archiwum to zostało prawdopodobnie przeniesione do Białej, by je chronić przed grabieżą i zniszczeniem Nieświeża przez Szwedów. Może też powodem przeniesienia przez jej męża Karola Stanisława Radziwiłła był cel czysto praktyczny — chciał mieć je pod ręką, gdyż kanclerz wielki litewski wolał przebywać w Białej, z której było bliżej do ośrodka władzy w Warszawie, niż z Nieświeża. Druga część tego archiwum to archiwum kanclerzyny i jej młodszego syna, które po jego śmierci zostało zwrócone do Nieświeża, gdyż po Hieronimie Florianie Radziwiłle dziedziczył jego starszy brat, ordynat nieświeski i ołycki⁹³. Teoretycznie, według zasad określonych jeszcze przez Mikołaja Krzysztofa zw. „Sierotką”, rozproszenie zbiorów nieświeskich, tak archiwalnych, jak bibliotecznych, było nielegalne. Jednak w wyniku opisanych okoliczności archiwalia ponownie scalono w Nieświeżu.

Od czasu spustoszenia pałacu w Białej w 1764 r. rozpoczęło się postępujące niszczenie budowli pałacowej, które doprowadziło do jej ostatecznego upadku i rozebrania w 1883 r.⁹⁴ Edward Chwalewik tak opisał jej stan: „Ruiny zabytkowego b. zamku Radziwiłłów z niezłe zachowanym skrzydłem, kaplicą, oraz bramą wjazdową w baszcie”⁹⁵. O architekturze tego zabytku w przededniu całkowitej zagłady (obecnie zachowana jest tylko wieża) możemy się dowiedzieć z planów zamku w Białej, które około 1830 r. wykonał Stanisław Koźmiński (1786–1845), budowniczy obwodu białskiego. Jest tam interesujący nas widok

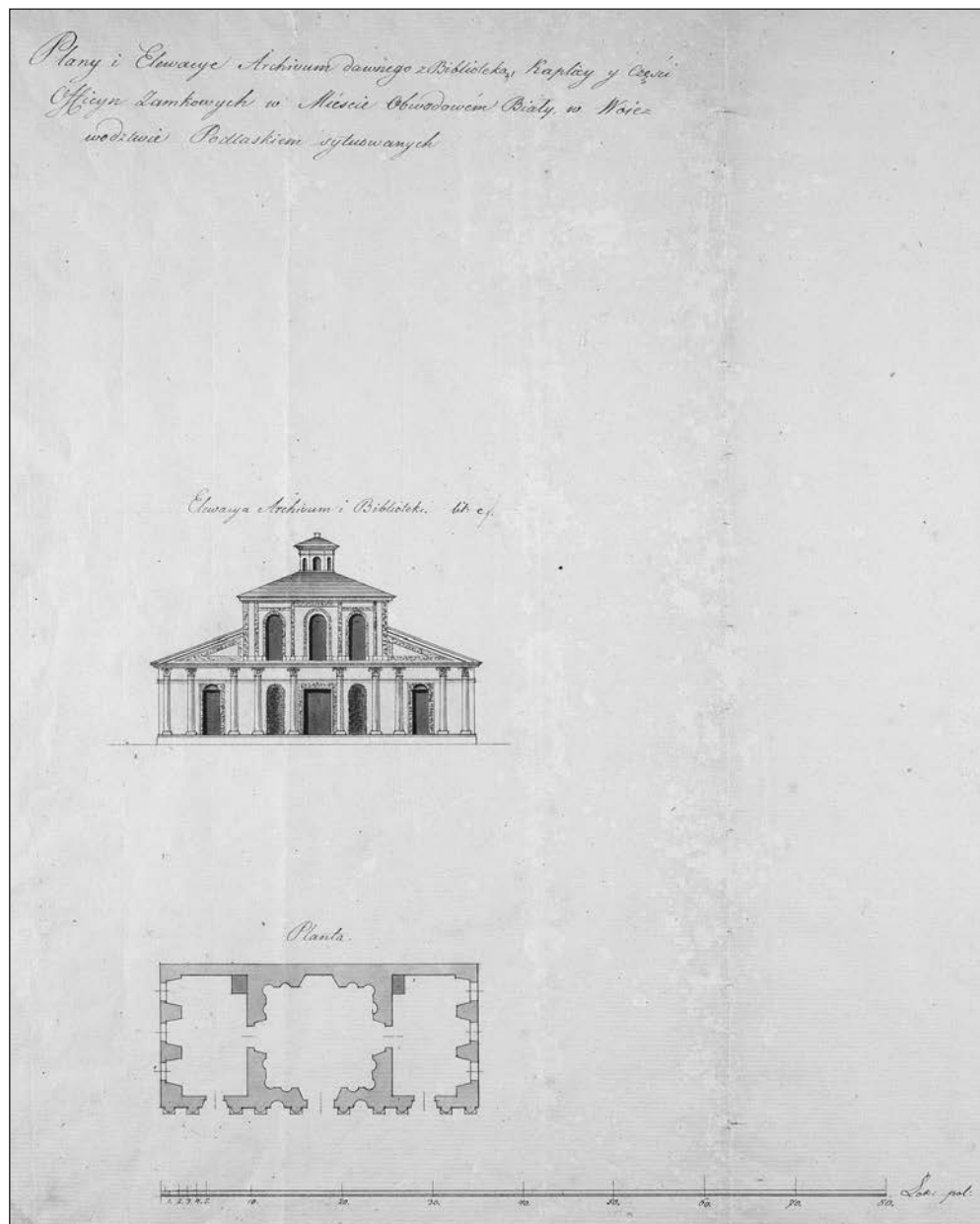
⁹² Wsparcia finansowego reformatom białskim udzielała Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa. Kanclerzyna darowała reformatom 13 dzieł w 1741 r. J. Flisiński, op. cit., s. 276–279; W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków*, s. 103; tejsze, *Biblioteka*, s. 63.

⁹³ Cały materiał aktowy z dyspozycji Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej można przypisać do jednego z XXXV działów archiwum nieświeskiego, utworzonych przez długoletniego archiwistę radziwiłłowskiego Antoniego Iwanowskiego. R. Jankowski, *Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od 1838 r. do XX w.*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 13, 2001, s. 154–155.

⁹⁴ R. Aftanazy, op. cit., 20–21; J. Flisiński, op. cit., s. 190, 208; K. Mikocka-Rachubowa, *Pałac w Białej Podlaskiej w świetle inwentarza z 1830 roku* [w:] *Z nieznannej przeszłości Białej i Podlasia*, s. 68.

⁹⁵ E. Chwalewik, op. cit., t. 1: A–M, Warszawa-Kraków 1926, s. 20.

Elewacja i rzut poziomy budynku archiwum i biblioteki zamkowej w Białej, autorstwa S. Kozłowskiego (ok. 1830). AGAD, Zbiór kartografii, 9-2, arkusz 3; fot. Karol Zgliński.

fasady i rzut poziomy archiwum i biblioteki zamkowej (zob. ilustrację)⁹⁶. Widok pałacu w Białej znany jest z akwareli z albumu Kazimierza Stronczyńskiego (1809–1896) z lat 1852–1853, z których jedna ukazuje elewację główną pałacu bialskiego, a druga — tylną, od strony stawu⁹⁷ oraz z litografii Juliusza Ceglińskiego (1827–1910) z XIX w.⁹⁸, a także z, chyba najczęściej publikowanej, ilustracji fasady pałacu zamieszczonej w „Tygodniku Ilustrowanym”, autorstwa malarza i rysownika Bronisława Podbielskiego (1839–1890) z 1863 roku⁹⁹.

Rafał Jankowski, Archive of the Radziwiłł Family in Biała about 1736

Summary

This text is a contribution to the history of the Radziwiłł Family archives in Nieśwież into which were added archival records gathered in Biała village. The basis for the description of the archives in Biała village were commands of Anna Katarzyna Radziwiłł, née Sanguszkó (1676–1746) issued in September and October 1736. At that time it was decided to displace the archives. The decisions taken at that time were source of knowledge on the holdings of the archives in Biała, state of the records elaboration and employees. The Greater Library (Latin), and most of the archives belonging to the entail Nieśwież and Ołyka were transported to Nieśwież with the exception of records that were needed for the current administration of goods of Anna Katarzyna Radziwiłł and her younger son, Hieronim Florian Radziwiłł (1715–1760). Year 1736 was significant for the history of the Radziwiłł Family archives as it was when a new building of the archive and library was opened in Biała village by order of Anna Katarzyna Radziwiłł.

Słowa kluczowe: Archiwum Radziwiłłów, archiwum magnackie, Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa, biblioteka w Białej, archiwum w Białej

Keywords: Radziwiłł Family, magnate archives, Anna Katarzyna Radziwiłł, née Sanguszkó, library in Biała, archives in Biała

⁹⁶ AGAD, Zbiór kartografii, 9–2, arkusz 3. Publikacja: E. Łopaciński, *Zamek w Białej Podlaskiej. Materiały archiwalne*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 19, 1957, nr 1, s. 32, il. 6.

⁹⁷ Ostatnio publikował ją T. Bernatowicz, op. cit., s. 297.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Np.: R. Aftanazy, op. cit., s. 18; A. Jodłowski, *Założenie pałacowe Radziwiłłów w Białej Podlaskiej*, Biała Podlaska 1988, s. 3 [= „Tygodnik Ilustrowany”, t. 8, 1863, nr 222 (14/26 XII 1863), s. 500: „Były zamek w Białej. (Rysował Podbielski, podług fotografii Sztumana)”].